

ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΓΕΝΙΚΟΥ ΕΙΣΑΓΓΕΛΕΑ
MARCO DARMON

της 31ης Μαρτίου 1993 *

*Κύριε Πρόεδρε,
Κύριοι δικαστές,*

1. Το Raad van Beroep te 's-Hertogenbosch υποβάλλει στο Δικαστήριο τρία προδικαστικά ερωτήματα, το ένα από τα οποία συμπύπτει με ένα από τα ερωτήματα που έχουν τεθεί στην υπόθεση Steenhorst-Neerings¹, επί της οποίας διατυπώνω τις προτάσεις μου επίσης σήμερα.

2. Το αιτούν δικαστήριο διερωτάται, πρώτον, σχετικά με την επιρροή που έχει ενδεχομένως το άρθρο 26 του Διεθνούς Συμφώνου για τα Αστικά και Πολιτικά Δικαιώματα, της 19ης Φεβρουαρίου 1966² (στο εξής: Διεθνές Σύμφωνο,) επί της αρχής της ίσης μεταχειρίσεως μεταξύ ανδρών και γυναικών στο πεδίο των κατά νόμο συντάξεων επιζώντων. Το αιτούν δικαστήριο σας ερωτά, δεύτερον, περί του συμβατού μιας εθνικής διατάξεως, εφαρμοζόμενης διαφορετικά στους άνδρες απ' ό,τι στις γυναίκες, με την οδηγία 79/7/ΕΟΚ του Συμβουλίου³ (στο εξής: οδηγία) και των συνεπειών του ενδεχομένου ασυμβιβάστου.

3. Τα πραγματικά περιστατικά και η εθνική νομοθεσία στα οποία οφείλεται η γένεση της διαφοράς έχουν ως εξής⁴:

4. Από τον Φεβρουάριο του 1982 η van Gemert-Derks σταμάτησε να εκμεταλλεύεται

μια επιχείρηση πλυντηρίων λόγω ρευματισμών και της χορηγήθηκε στις 31 Ιανουαρίου 1983 σύνταξη λόγω ανικανότητας προς εργασία δυνάμει του Nederlandse Algemene Arbeidsongeschiktheidswet (ολλανδικού γενικού νόμου περί ανικανότητας προς εργασία, στο εξής: AAW). Δεδομένου ότι ο σύζυγός της απεβίωσε στις 23 Οκτωβρίου 1987, το ταμείο κοινωνικής ασφαλίσεως⁵ της χορήγησε από 1ης Οκτωβρίου 1987 σύνταξη χήρας δυνάμει του Algemene Weduwen-en Wezewet (γενικού νόμου περί χηρών και ορφανών, στο εξής: AWW) και συγχρόνως σταμάτησε τη χορήγηση της συντάξεως που λάμβανε η Van Gemert-Derks λόγω της ανικανότητάς της προς εργασία, καθόσον, στις Κάτω Χώρες, δεν είναι δυνατή η σώρευση αμφοτέρων, δεδομένου ότι ο AAW και ο AWW «σκοπούν και οι δύο να διασφαλίσουν, κατά την επέλευση αντιστοίχως του κινδύνου ανικανότητας προς εργασία ή θανάτου, μια παροχή στο κατώτατο επίπεδο»⁶.

5. Η χορήγηση συντάξεως δυνάμει του AWW και η συνακόλουθη παύση χορηγήσεως της συντάξεως δυνάμει του AAW είχαν ως συνέπεια την, τουλάχιστον προσωρινή, μείωση του εισοδήματος της ενδιαφερομένης, αφού, σύμφωνα με τις διαπιστώσεις του αιτούντος δικαστηρίου, το ποσό του επιδόματος ανικανότητας προς εργασία είναι υψηλότερο από εκείνο της συντάξεως χήρας, όταν η ανικανότητα είναι, όπως εν προκειμένω, πλήρης.

6. Η μείωση εισοδήματος που συνδέεται με τη μετάβαση από το ένα συνταξιοδοτικό

* Γλώσσα του πρωτοτύπου: η γαλλική.

1 — Υπόθεση C-338/91, προτάσεις της 31ης Μαρτίου 1993 (Συλλογή 1993, σ. I-5475, I-5488).

2 — Recueil des traités, τόμος 999, σ. 171.

3 — Οδηγία της 19ης Δεκεμβρίου 1978 περί της προοδευτικής εφαρμογής της αρχής της ίσης μεταχειρίσεως μεταξύ ανδρών και γυναικών σε θέματα κοινωνικής ασφαλίσεως (ΕΕ ειδ. έκδ. 05/003, σ. 160).

4 — Για διεξοδικότερη ανάπτυξη, βλ. την έκθεση ακροατηρίου, I. Πραγματικά περιστατικά και διαδικασία.

5 — Το Raad van Arbeid te Eindhoven, προκάτοχος του Sociale Verzekeringsbank.

6 — Σελίδα 24 της γαλλικής μεταφράσεως του υπομνήματος της Ολλανδικής Κυβερνήσεως.

καθεστώς στο άλλο οδήγησε τη van Gemert-Derks να αμφισβητήσει τη νομιμότητα του μέτρου αυτού, χωρίς, πάντως, να αναφερθεί στο κοινοτικό δίκαιο. Ωστόσο, το αιτούν δικαστήριο έκρινε αυτεπαγγέλτως ότι το ζήτημα έπρεπε να υποβληθεί στην κρίση του Δικαστηρίου σας.

7. Δυνάμει του νόμου της 20ής Δεκεμβρίου 1979, η σύνταξη λόγω ανικανότητας προς εργασία, η οποία αρχικά επιφυλασσόταν στους άγαμους άνδρες και γυναίκες, άρχισε να χορηγείται στις έγγαμες γυναίκες που είχαν καταστεί ανίκανες προς εργασία πριν από την 1η Οκτωβρίου 1975, στη συνέχεια δε επεκτάθηκε, μέσω πλειόνων αποφάσεων του Centrale Raad van Beroep της 5ης Ιανουαρίου 1988, στις γυναίκες εκείνες που κατέστησαν ανίκανες προς εργασία μεταγενέστερα. Η νομολογία αυτή επικυρώθηκε με νόμο της 3ης Μαΐου 1989.

8. Από το άρθρο 32, παράγραφος 1, initio και υπό στοιχείο b, του AAW προκύπτει ότι μόνο οι γυναίκες χάνουν το ευεργέτημα της συντάξεως αυτής όταν αποκτούν δικαίωμα συντάξεως χηρείας. Αυτή η διάταξη κατά της σωρευσεως δεν χορηγεί τέτοια παροχή στους χήρους. Το Centrale Raad van Beroep, στηριζόμενο στο άρθρο 26 του Διεθνούς Συμφώνου, τους αναγνώρισε, με δύο αποφάσεις της 7ης Δεκεμβρίου 1988, το δικαίωμα συντάξεως επιζώντος.

9. Το άρθρο αυτό προβλέπει τα ακόλουθα:

«Όλοι οι άνθρωποι είναι ίσοι απέναντι στο νόμο και δικαιούνται ίση προστασία από το νόμο, χωρίς διάκριση. Προς τούτο, ο νόμος πρέπει να απαγορεύει οποιαδήποτε διάκριση και να εγγυάται σε όλα τα πρόσωπα ίση και αποτελεσματική προστασία από διακρίσεις βιαιζόμενες σε οποιαδήποτε αιτία, ιδίως, στη φυλή, το χρώμα, το φύλο, τη γλώσσα, τη θρησκεία, τις πολιτικές ή άλλες πεποιθήσεις, την εθνική ή κοινωνική κατα-

γωγή, την περιουσία, τη γέννηση ή άλλη κατάσταση.»

10. Το Centrale Raad van Beroep ερμήνευσε την εν λόγω διάταξη δημοσίου διεθνούς δικαίου υπό την έννοια ότι σκοπεύει στη διασφάλιση της ίσης μεταχειρίσεως και στον τομέα των παροχών προς επιζώντες. Όταν πρόκειται για τον ίδιο κίνδυνο, τόσο οι άνδρες όσο και οι γυναίκες πρέπει να υπάγονται στο ίδιο καθεστώς κοινωνικής προστασίας.

11. Υπενθυμίζω, συναφώς, ότι η οδηγία καθιερώνει την αρχή της ισότητας σε ορισμένους τομείς, προβλέπει όμως πολυάριθμες εξαιρέσεις, στις οποίες περιλαμβάνονται οι παροχές προς επιζώντες. Έτσι, το άρθρο 3, παράγραφος 2, ορίζει ότι η οδηγία δεν εφαρμόζεται

«(...) στις διατάξεις περί παροχών προς επιζώντες ούτε στις διατάξεις περί οικογενειακών παροχών, εκτός αν πρόκειται για οικογενειακές παροχές που χορηγούνται ως προσαύξηση παροχών που οφείλονται λόγω των κινδύνων που αναφέρονται στην παράγραφο 1, περίπτωση α'».

12. Το αιτούν δικαστήριο φρονεί ότι η ερμηνεία του Centrale Raad van Beroep μπορεί να καταστήσει «ακόμη δυσκολότερη την υλοποίηση της κοινωνικής πολιτικής στο πεδίο αυτό»⁷ και είναι ίσως ασυμβίβαστη με το άρθρο 5 της Συνθήκης, καθόσον οι παροχές προς επιζώντες εξαιρούνται από την οδηγία. Η εν λόγω οδηγία εμποδίζει, πάντοτε κατά την άποψη του αιτούντος δικαστηρίου, τη θέσπιση νέων εθνικών διατάξεων έως ότου θεσπιστούν κοινοτικές διατάξεις σχετικά με την αρχή της ίσης μεταχειρίσεως στο πεδίο των παροχών προς επιζώντες.

7 — Σ. 9 της διατάξεως παραπομπής.

Αυτή η υποχρέωση «standstill» απορρέει ιδίως από τη νομολογία του Δικαστηρίου.

13. Τιθέμενο κατ' αυτόν τον τρόπο, το εν λόγω ερώτημα εγείρει το ακανθώδες ζήτημα της κατανομής των αρμοδιοτήτων μεταξύ των Κοινοτήτων και των κρατών μελών. Μολονότι ορισμένες αρμοδιότητες επιφυλάσσονται στα κράτη, ενώ άλλες επιφυλάσσονται στις Κοινότητες, οι περισσότερες αρμοδιότητες είναι έτσι διαρθρωμένες, ώστε τα κράτη μέλη να διατηρούν τη νομοθετική εξουσία στον οικείο τομέα έως ότου οι Κοινότητες ασκήσουν πραγματικά την εν λόγω αρμοδιότητα, και τούτο προς αποφυγή του κινδύνου του «νομικού κενού» το οποίο θα μπορούσε να προκύψει εξαιτίας, ιδίως, της δυσκολίας με την οποία οι Κοινότητες και τα κράτη καταλήγουν στη διαμόρφωση κοινών κανόνων.

14. Ωστόσο, τα κράτη μέλη δεν μπορούν, στο πλαίσιο των εν λόγω αρμοδιοτήτων, να παραβιάζουν τις διατάξεις της Συνθήκης ή τις γενικές αρχές του κοινοτικού δικαίου⁸.

15. Όπως γράφει ο Isaac⁹:

«Επομένως, μόνον η πραγματική άσκηση των κοινοτικών αρμοδιοτήτων αποκλείει προοδευτικά την εθνική αρμοδιότητα. Η λύση αυτή είναι η μόνη που συμβιβάζεται με την κατανομή αρμοδιοτήτων που έχει γίνει ανά κατηγορία δράσεων, καθόσον επιτρέπει την επιλογή του χρόνου, της λυσιτέλειας και της εκτάσεως των επεμβάσεων (ιδίως όσον αφορά την προσέγγιση των νομοθεσιών: άρθρο 100 ΕΟΚ ή τις επικουρικές αρμοδιότητες: 235 ΕΟΚ).»¹⁰

8 — Απόφαση της 16ης Μαΐου 1977, 68/76, Επιτροπή κατά Γαλλίας (Συλλογή τόμος 1977, σ. 139).

9 — G. Isaac, «*Droit communautaire général*», τρίτη έκδοση, Masson.

10 — Σ. 39.

16. Η οδηγία εκδόθηκε με βάση την τελευταία αυτή διάταξη και αποσκοπεί, ως γνωστόν, στην «προοδευτική εφαρμογή της αρχής της ίσης μεταχειρίσεως μεταξύ ανδρών και γυναικών σε θέματα κοινωνικής ασφαλίσεως»¹¹. Το δε άρθρο 119 προβλέπει την ίση μεταχείριση μόνον ως προς τις αμοιβές.

17. Όπως έκρινε το Δικαστήριο με την απόφασή του επί της υποθέσεως Defrenne III¹²:

«(...) σε αντίθεση προς τις διατάξεις των άρθρων 117 και 118 που έχουν ουσιαστικά προγραμματικό χαρακτήρα, το άρθρο 119, το οποίο περιορίζεται στο πρόβλημα των μισθολογικών διακρίσεων μεταξύ ανδρών και γυναικών εργαζομένων, συνιστά έναν ειδικό κανόνα, η εφαρμογή του οποίου συνδέεται με συγκεκριμένα στοιχεία»¹³.

18. Μολονότι

«ο σεβασμός των θεμελιωδών δικαιωμάτων του προσώπου συμπεριλαμβάνεται στις γενικές αρχές του κοινοτικού δικαίου»¹⁴,

εξαιτίας του προγραμματικού χαρακτήρα των άρθρων 117 και 118 και ελλείψει εναρμομύσεως στον εν λόγω τομέα,

11 — Τι σημαίνει η προοδευτική εφαρμογή της εν λόγω αρχής ορζεται στο προσήμο της οδηγίας και, ειδικότερα, στη δεύτερη αιτιολογική της σκέψη, η οποία προβλέπει τα εξής: «η αρχή της ίσης μεταχειρίσεως σε θέματα κοινωνικής ασφαλίσεως πρέπει να εφαρμοστεί κατ' αρχάς στα νομοθετικά συστήματα που εξασφαλίζουν προστασία από τους κινδύνους ασθένειας, αναπηρίας, γήρατος, εργατικού ατυχήματος, επαγγελματικής ασθένειας και ανεργίας, καθώς και στις διατάξεις που αφορούν την κοινωνική πρόνοια κατά το μέτρο που προσφέρονται να συμπληρωθούν ή να υποκαταστήσουν τα προαναφερθέντα συστήματα».

12 — Απόφαση της 15ης Ιουνίου 1978, 149/77 (Συλλογή τόμος 1978, σ. 419).

13 — Σκέψη 19.

14 — Σκέψη 26.

«(...) η περίπτωση που έχει υποβληθεί στην κρίση του δικαστηρίου (...) υπάγεται στις διατάξεις και τις αρχές του εσωτερικού και του διεθνούς δικαίου που ισχύουν στο κράτος μέλος»¹⁵.

19. Δεδομένου ότι η οδηγία αποκλείει από το πεδίο εφαρμογής της τις παροχές προς επιζώντες, επιβάλλεται η διαπίστωση ότι οι ανισότητες μεταχειρίσεως μπορούν — προσωρινά — να διατηρηθούν.

20. Η θεμελιώδης σημασία της αρχής της ίσης μεταχειρίσεως σημαίνει κατ' ανάγκη ότι κάθε εξαίρεση πρέπει να ερμηνεύεται στενά, όπως εξάλλου έχει υπογραμμίσει το Δικαστήριο με την απόφασή του επί της υποθέσεως Roberts¹⁶:

«(...) λαμβανομένης υπ' όψη της θεμελιώδους σημασίας της αρχής της ίσης μεταχειρίσεως την οποία έχει επανειλημμένως υπογραμμίσει το Δικαστήριο, η εξαίρεση από το πεδίο εφαρμογής της οδηγίας 76/207, η οποία προβλέπεται στο άρθρο 1, παράγραφος 2, της ίδιας οδηγίας, όσον αφορά τα θέματα κοινωνικής ασφαλίσεως, θα πρέπει να ερμηνεύεται στενά. Συνεπώς, η εξαίρεση από την απαγόρευση των διακρίσεων βάσει του φύλου, η οποία προβλέπεται στο άρθρο 7, παράγραφος 1, στοιχείο α', της οδηγίας 79/7, έχει εφαρμογή μόνο όσον αφορά τον καθορισμό της ηλικίας συνταξιοδότησεως για την χορήγηση συντάξεων γήρατος (...)»¹⁷.

21. Ωστόσο, αυτή η μέθοδος ερμηνείας δε θίγει το κύρος των εν λόγω εξαίρέσεων. Πράγματι, με την απόφαση επί της υποθέσεως Burton¹⁸ το Δικαστήριό σας έκρινε τα εξής:

15 — Σκέψη 32.

16 — Απόφαση της 26ης Φεβρουαρίου 1986, 151/84 (Συλλογή 1986, σ. 703).

17 — Σκέψη 35.

18 — Απόφαση της 16ης Φεβρουαρίου 1982, 19/81 (Συλλογή 1982, σ. 555).

«Η οδηγία 79/7 του Συμβουλίου (...) ορίζει στο άρθρο 7 ότι δεν θίγει την ευχέρεια που έχουν τα κράτη μέλη να αποκλείουν από το πεδίο εφαρμογής της τον καθορισμό της ηλικίας συνταξιοδότησεως για τη χορήγηση συντάξεων γήρατος και συντάξεων λόγω αποχωρήσεως (...)»¹⁹,

για να καταλήξει στο ότι

«(...) ο καθορισμός ελαχίστου ορίου ηλικίας συνταξιοδότησεως στο πλαίσιο της κοινωνικής ασφαλίσεως, το οποίο δεν είναι το ίδιο για τους άνδρες και τις γυναίκες, δεν συνιστά διάκριση που απαγορεύεται από το κοινοτικό δίκαιο»²⁰.

22. Μπορούμε έτσι από τα προεκτεθέντα να συναγάγουμε αφενός ότι η εξάλειψη των περιπτώσεων άνιση μεταχειρίσεως μεταξύ ανδρών και γυναικών συνιστά έναν από τους βασικούς στόχους της δράσεως των Κοινοτήτων σε κοινωνικά θέματα και αφετέρου ότι, προκειμένου για θεμελιώδη αρχή, κάθε εξαίρεση πρέπει κατ' ανάγκη να ερμηνεύεται στενά.

23. Τα κράτη μέλη μπορούν, μέχρι τη θέσπιση κοινής ρυθμίσεως στον τομέα των παροχών προς επιζώντες, να διατηρούν τις σχετικές διατάξεις τους ή να θεσπίζουν νέες, υπό την προϋπόθεση όμως ότι οι διατάξεις αυτές δεν θα αντίκεινται στους κανόνες που περιέχονται στη Συνθήκη ή στο παράγωγο δίκαιο.

24. Κατόπιν αυτής της διευκρινίσεως, το αιτούν δικαστήριο ερωτά, στην πραγματικότητα, εάν η ερμηνεία που δίδει το Centrale Raad van Beroep στο άρθρο 26 του Διεθνούς Συμφώνου είναι σύμφωνη με το κοινοτικό δίκαιο, καθόσον το εν λόγω δικαστήριο

19 — Σκέψη 13.

20 — Σκέψη 14.

προσδίδει αποτελεσματικότητα στην περιεχόμενη στη διάταξη αυτή αρχή της ισότητας από τον χρόνο θέσεως σε ισχύ της οδηγίας και σε έναν τομέα που αποκλείεται από το πεδίο εφαρμογής της οδηγίας αυτής.

25. Οι «ιδρυτικές Συνθήκες», μολονότι περιέχουν συγκεκριμένες διατάξεις θεσπίζουσες την ισότητα αμοιβάς μεταξύ ανδρών και γυναικών ή την απαγόρευση των διακρίσεων λόγω ιθαγένειας μεταξύ των κοινοτικών υπηκόων, δεν περιλαμβάνουν πλήρη κατάλογο των θεμελιωδών δικαιωμάτων τα οποία πρέπει να γίνονται σεβαστά στο πλαίσιο της δράσεως των Κοινοτήτων. Ωστόσο, με τη νομολογία σας έχετε αναφερθεί επανειλημμένως, σ' ένα πρώτο στάδιο σιωπηρώς²¹ και σ' ένα δεύτερο στάδιο ρητώς²², στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την προάσπιση των δικαιωμάτων του ανθρώπου και των θεμελιωδών ελευθεριών.

26. Έχετε επίσης αναφερθεί στο Διεθνές Σύμφωνο, ιδίως με την απόφαση στην υπόθεση *Orkem*²³, μολονότι η εν λόγω σύμβαση δεν έχει υπογραφεί από την Ελλάδα.

27. Η αναφορά αυτή, στο πλαίσιο της εκπληρώσεως της αποστολής που αναθέτει στο Δικαστήριό σας το άρθρο 164 της Συνθήκης, μπορεί να δικαιολογηθεί σσάκις η εθνική ρύθμιση εντάσσεται στο πεδίο εφαρμογής του κοινοτικού δικαίου. Αντιθέτως, από την πάγια νομολογία σας απορρέει ότι το Δικαστήριο δεν μπορεί να ελέγξει τον σεβασμό των θεμελιωδών δικαιωμάτων από μέρους μιας εθνικής ρυθμίσεως, όταν αυτή είναι ξένη προς το εν λόγω πεδίο εφαρμογής.

21 — Απόφαση της 14ης Μαΐου 1974, 4/73, *Nold* (Συλλογή τόμος 1974, σ. 277).

22 — Απόφαση της 28ης Οκτωβρίου 1975, 36/75, *Rutili* (Συλλογή τόμος 1975, σ. 367).

23 — Απόφαση της 18ης Οκτωβρίου 1989, 374/87 (Συλλογή 1989, σ. 3283, σκέψη 31).

28. Με την απόφασή σας στην υπόθεση *Cinéthèque*²⁴ αποφανθήκατε ως εξής:

«Το Δικαστήριο έχει μεν την υποχρέωση να εξασφαλίζει τον σεβασμό των θεμελιωδών δικαιωμάτων στον συγκεκριμένο τομέα του κοινοτικού δικαίου, δεν έχει όμως αρμοδιότητα να εξετάζει αν συμφωνούν με την Ευρωπαϊκή Σύμβαση οι εθνικοί νόμοι οι οποίοι, όπως εν προκειμένω, εμπίπτουν στο πεδίο κρίσεως του εθνικού νομοθέτη.»²⁵

29. Η αναρμοδιότητα του Δικαστηρίου να ελέγχει αν συμβιβάζονται με κανόνα δημοσίου διεθνούς δικαίου εθνικές διατάξεις οι οποίες εκφεύγουν του πεδίου εφαρμογής του κοινοτικού δικαίου έχει επικυρωθεί με τις αποφάσεις σας στις υποθέσεις *EPT*²⁶ και *Grogan*²⁷.

30. Μπορούμε συνεπώς να συναγάγουμε ότι δεν αντιβαίνει προς το κοινοτικό δίκαιο η ερμηνεία που δίδει εθνικό δικαστήριο στο άρθρο 26 του Διεθνούς Συμφώνου, σύμφωνα με την οποία από τις 23 Δεκεμβρίου 1984 το άρθρο αυτό επιβάλλει την ίση μεταχείριση μεταξύ ανδρών και γυναικών σε θέματα παροχών προς επιζώντες, εφόσον ο τομέας αυτός εκφεύγει του πεδίου εφαρμογής της οδηγίας και υπό την επιφύλαξη ότι η ερμηνεία αυτή δεν αντιβαίνει ούτε προς τη Συνθήκη ούτε προς το παράγωγο δίκαιο.

31. Έρχομαι τώρα στα δύο άλλα προδικαστικά ζητήματα, που αφορούν την άνιση

24 — Απόφαση της 11ης Ιουλίου 1985, 60/84 και 61/84 (Συλλογή 1985, σ. 2605).

25 — Σκέψη 26.

26 — Απόφαση της 18ης Ιουνίου 1991, C-260/89 (Συλλογή 1991, σ. I-2925, σκέψη 42).

27 — Απόφαση της 4ης Οκτωβρίου 1991, C-159/90 (Συλλογή 1991, σ. I-4685, σκέψη 31).

μεταχείριση που συνεπάγεται, τουλάχιστον για τη χρονική περίοδο από τις 23 Δεκεμβρίου 1984 έως την 1η Δεκεμβρίου 1987²⁸, και για τις ανίκανες προς εργασία χήρες ή μετάβαση, από το καθεστώς AAW στο καθεστώς AWW, ενώ αντίθετα οι χήροι, που βρίσκονται στην ίδια κατάσταση εξακολουθούν να λαμβάνουν παροχή δυνάμει του AAW, χωρίς να μπορούν να αξιώσουν την υπαγωγή τους στο καθεστώς του AWW.

32. Υπενθυμίζω, συγκεκριμένα, ότι όπως προκύπτει από τη διάταξη περί παραπομπής, το άρθρο 32, παράγραφος 1, επιφύλασσε το ευεργέτημα του AWW στις ανίκανες προς εργασία γυναίκες, των οποίων ο σύζυγος είχε αποβιώσει, ενώ οι ανίκανοι προς εργασία χήροι δεν μπορούσαν να το αξιώσουν.

33. Ωστόσο, όπως προαναφέρθηκε, το Centrale Raad van Beroep έκρινε, με αποφάσεις της 7ης Δεκεμβρίου 1988, ότι η διάταξη αυτή έπρεπε από τις 23 Δεκεμβρίου 1984 να έχει εφαρμογή και στους χήρους, οπότε οι χήροι μπορούν από τότε να λαμβάνουν σύνταξη επιζώντος. Το άρθρο 25, παράγραφος 3, του AWW ορίζει ότι το δικαίωμα αυτό δεν μπορεί, ωστόσο, να αρχίσει να ισχύει ωρτίτερα από ένα έτος πριν από την υποβολή της αιτήσεως, εκτός εάν, σύμφωνα με μια άλλη απόφαση του Centrale Raad van Beroep της 30ής Ιανουαρίου 1991, συντρέχει περίπτωση ιδιάζουσας χαλεπότητας²⁹.

34. Έτσι, η χρονική περίοδος κατά τη διάρκεια της οποίας ίσχυε διαφορετικό καθεστώς ανάλογα με το αν ο ασφαλισμένος ήταν άνδρας ή γυναίκα εκτείνεται, πράγματι, από τις 23 Δεκεμβρίου 1984 έως την 1η Δεκεμβρίου 1987.

35. Πρέπει, εκ προοιμίου, να δοθεί απάντηση σε δύο επιχειρήματα, που ανέπτυξαν κυρίως, το ένα η Ολλανδική Κυβέρνηση και το άλλο η καθής της κύριας δίκης και τα οποία αφορούν αντιστοίχως το ουσιαστικό πεδίο εφαρμογής της οδηγίας και τον εκούσιο ή αυτόματο χαρακτήρα της μεταβάσεως από το ένα καθεστώς στο άλλο.

36. Η Ολλανδική Κυβέρνηση υποστηρίζει ότι η οδηγία δεν μπορεί να τύχει εφαρμογής εν προκειμένω, δεδομένου ότι το υποβληθέν ερώτημα αφορά δευτερευόντως τις παροχές προς επιζώντες, οι οποίες αποκλείονται από το πεδίο εφαρμογής της, δυνάμει του άρθρου 3, παράγραφος 2, αυτής. Στην εξαίρεση αυτή εντάσσονται συνεπώς οι διατάξεις οι οποίες «περιέχονται σε νομικά συστήματα όπως ο AAW και οι οποίες αφορούν αποκλειστικά τους κινδύνους που αναφέρονται στο άρθρο 3»³⁰. υπ'αυτές τις συνθήκες, το άρθρο 32, παράγραφος 1, εκφεύγει του πεδίου εφαρμογής της οδηγίας.

37. Η ερμηνεία αυτή δύσκολα συμβιβάζεται με την πάγια νομολογία του Δικαστηρίου, κατά την οποία οι εξαιρέσεις που περιέχονται στις οδηγίες τις σχετικές με την ίση μεταχείριση μεταξύ ανδρών και γυναικών πρέπει να ερμηνεύονται στενά³¹.

38. Με την απόφασή σας στην υπόθεση Johnston³² διευκρινίσατε εξάλλου τα ακόλουθα:

«(...) κατά τον καθορισμό της εκτάσεως κάθε παρεκκλίσεως από ατομικό δικαίωμα, όπως η καθιερωθείσα από την οδηγία ισότητα μεταχείρισεως ανδρών και γυναικών, πρέπει να τηρείται η αρχή της αναλογικότητας, η οποία αποτελεί μέρος των γενικών αρχών του δικαίου που συνιστούν τη βάση

30 — Σ. 22 της γαλλικής μεταφράσεως του υπομνήματος της Ολλανδικής Κυβερνήσεως.

31 — Προαναφερθείσα απόφαση 151/84, σκέψη 35.

32 — Απόφαση της 15ης Μαΐου 1986, 222/84 (Συλλογή 1986, σ. 1651).

28 — Διάταξη περί παραπομπής, σελίδα 11 και 12.

29 — Διάταξη περί παραπομπής, σ. 11.

της κοινοτικής έννομης τάξεως. Η αρχή αυτή απαιτεί οι παρεκκλίσεις να μην υπερβαίνουν τα όρια των ενεργειών που είναι κατάλληλες και αναγκαίες για την επίτευξη του επιδιωκόμενου σκοπού»³³.

39. Αρκεί να τονιστεί, συναφώς, ότι η επίμαχη διάταξη του AAW προβλέπει την παύση της καταβολής στις γυναίκες μιας παροχής λόγω *ανικανότητας προς εργασία*, ενώ οι άνδρες που βρίσκονται στην ίδια κατάσταση εξακολουθούν να τη λαμβάνουν, δεδομένου ότι δεν δικαιούνται σύνταξη *επιζώντος*. Αν πρόκειται βέβαια περί απαγορεύουσας τη σώρευση διατάξεως, έχει εφαρμογή μόνο στις γυναίκες και, εν πάση περιπτώσει, καταλήγει σε διαφορετική μεταχείριση μεταξύ ανδρών και γυναικών σε περίπτωση επελεύσεως του ίδιου κινδύνου.

40. Δεν πρόκειται, επομένως, για διαφορετική μεταχείριση εντός του πλαισίου του συστήματος των παροχών προς επιζώντες αλλά για τη χορήγηση διαφορετικών παροχών σε περίπτωση επελεύσεως του ίδιου κινδύνου, με αποτέλεσμα ότι, εάν η κατάσταση θεωρηθεί ότι επάγεται δυσμενείς διακρίσεις,

«(...) τα πρόσωπα της υφιστάμενης τη δυσμενή μεταχείριση κατηγορίας έχουν δικαίωμα ίσης μεταχείρισεως και υπαγωγής στο ίδιο καθεστώς με τα ευρισκόμενα στην ίδια κατάσταση πρόσωπα της υφιστάμενης ευνοϊκή μεταχείριση κατηγορίας»³⁴.

41. Προκειμένου τώρα για το επιχείρημα ότι δεν συντρέχει ανισότητα μεταχειρίσεως επειδή η μετάβαση από το ένα καθεστώς στο άλλο ήταν εκούσια, θεωρώ σκόπιμο να τονίσω ότι, κατά την άποψη του αιτούντος δικαστηρίου, ο νόμος δεν παρείχε καμία δυνατότητα επιλογής στις γυναίκες στις

οποίες, μόλις πληρούσαν τις προϋποθέσεις, λάμβαναν αυτομάτως σύνταξη επιζώντος.

42. Το άρθρο 32, παράγραφος 1, υπό στοιχείο b, ορίζει τα εξής:

«Η παροχή λόγω ανικανότητας προς εργασία παύει να καταβάλλεται όταν:

(...)

b) η γυναίκα στην οποία χορηγήθηκε αποκτά δικαίωμα συντάξεως χήρας ή προσωρινής παροχής χηρείας βάσει του *Algemene Weduwen- en Wezenwet*.»

43. Η Κυβέρνηση των Κάτω Χωρών και η καθής της κύριας δίκης αμφισβήτησαν ενώπιόν σας την άποψη του αιτούντος δικαστηρίου, ότι δηλαδή η παύση καταβολής της συντάξεως δυνάμει του AAW έχει αναγκαστικό χαρακτήρα. Επομένως, δεδομένου ότι το ζήτημα αυτό εναπόκειται στην κυρίαρχη κρίση του εθνικού δικαστή, θα εξετάσω διαδοχικά πρώτα την περίπτωση της αυτόματης μεταβάσεως και στη συνέχεια την περίπτωση της εκούσιας μεταβάσεως από το καθεστώς του AAW στο καθεστώς του AWW.

44. Με την απόφασή σας στην υπόθεση Mc Dermott και Cotter³⁵ κρίνατε ότι, σε περίπτωση αυτόματης παύσεως της καταβολής μιας παροχής που αφορά μόνο τις γυναίκες:

«(...) έως ότου η κυβέρνηση του οικείου κράτους μέλους εκδώσει τα αναγκαία εκτελεστικά μέτρα, οι γυναίκες έχουν το

33 — Σκέψη 38.

34 — Απόφαση της 21ης Νοεμβρίου 1990, C-373/89, Integrity κατά Rouvroy (Συλλογή 1990, σ. I-4243, σκέψη 13).

35 — Απόφαση της 24ης Μαρτίου 1987, 286/85 (Συλλογή 1987, σ. 1453).

καίωμα να υπάγονται στο ίδιο καθεστώς ε τους άνδρες που βρίσκονται στην ίδια κατάσταση, καθεστώς που, ενόσω δεν έχουν κδοθεί εκτελεστικά μέτρα της οδηγίας αυτής, εξακολουθεί να παραμένει το μόνο ισχύον σύστημα αναφοράς»³⁶.

45. Αναφέρω επίσης την απόφασή σας στην υπόθεση Verholen κ.λπ.³⁷, στην οποία κρίνατε τα εξής:

«(...) η οδηγία 79/7 έχει την έννοια ότι δεν επιτρέπει στα κράτη μέλη να διατηρούν, μετά τη λήξη της προθεσμίας μεταφοράς της στο εθνικό δίκαιο που ορίζεται στο άρθρο 8 αυτής, τα αποτελέσματα προγενέστερης εθνικής νομοθετικής ρυθμίσεως, η οποία απέκλειε υπό ορισμένες προϋποθέσεις τις έγγαμες γυναίκες από το πλεονέκτημα της υπαγωγής τους στην ασφάλιση γήρατος»³⁸.

46. Έτσι, η αυτόματη παύση της χορηγίσεως καταβολής μιας παροχής ανικανότητας προς εργασία αντιβαίνει προς την ίση μεταχείριση μεταξύ ανδρών και γυναικών, στην περίπτωση που, για τους ίδιους κινδύνους, οι γυναίκες δεν υπάγονται στο ίδιο καθεστώς με τους άνδρες.

47. Εάν όμως η μετάβαση από το ένα καθεστώς στο άλλο είναι αποτέλεσμα της βουλήσεως του δικαιούχου της παροχής, δεν μπορεί να γίνει λόγος για δυσμενή διάκριση, δεδομένου ότι οι γυναίκες είναι πολύ καλά πληροφορημένες ως προς τις συνέπειες που έχει για το παρόν και για το μέλλον η χορήγηση συντάξεως επιζώντος αντί παροχής λόγω ανικανότητας προς εργασία.

48. Πριν από την εκούσια παραίτηση από το ευεργέτημα της παροχής ανικανότητας

προς εργασία πρέπει να παρέχονται ακριβείς και συγκεκριμένες πληροφορίες για τις ενδεχόμενες οικονομικές συνέπειες σε περίπτωση επιδεινώσεως του κινδύνου. Πράγματι, ακόμη κι αν κατά τον χρόνο της χορήγησης της συντάξεως χηρείας η σύνταξη αυτή συμφέρει, ενδεχομένως, περισσότερο εξαιτίας του μικρού ποσοστού ανικανότητας, η δικαιούχος πρέπει να έχει ενημερωθεί πλήρως περί του ότι, σε περίπτωση επιδεινώσεως, το ποσό της συντάξεως ανικανότητας θα αυξηθεί και μπορεί ενδεχομένως να υπερβεί εκείνο της συντάξεως χηρείας.

49. Αυτό είναι αναγκαίο κατά μείζονα λόγο όταν η δικαιούχος που έχει ήδη προβεί στη σχετική επιλογή δεν μπορεί πλέον να ζητήσει, σε περίπτωση επιδεινώσεως της ανικανότητας, την επιστροφή της στο προηγούμενο καθεστώς.

50. Με αυτές τις επιφυλάξεις, φρονώ ότι η ύπαρξη αυτής της δυνατότητας επιλογής εξαιρεί ένα μέτρο, όπως το προκειμένο, από την απαγόρευση διακρίσεων που θεσπίζει το άρθρο 4, παράγραφος 1, της οδηγίας.

51. Στην υπόθεση Van den Broeck³⁹, η προσφεύγουσα, υπάλληλος των Κοινοτήτων, στερήθηκε το επίδομα αποδημίας λόγω της αποκτηθείσας διά του γάμου της ιθαγένειας του κράτους μέλους στο οποίο εργαζόταν. Στην περίπτωση αυτή το Δικαστήριό σας αποφάνθηκε ως εξής:

«(...) δεδομένου ότι η προσφεύγουσα επέλεξε να μην κάνει χρήση της δυνατότητας αυτής (παραιτήσεως από την ιθαγένεια), δεν συντρέχουν λόγοι σχετικοί με την ίση μεταχείριση που να επιβάλλουν να μη ληφθεί υπ' όψη η δική της ιθαγένεια»⁴⁰.

36 — Σκέψη 18.

37 — Απόφαση της 11ης Ιουλίου 1991, C-87/90, C-88/90 και C-89/90 (Συλλογή 1991, σ. I-3757).

38 — Σκέψη 30.

39 — Απόφαση της 20ής Φεβρουαρίου 1975, 37/74 (Συλλογή τόμος 1975, σ. 93).

40 — Σκέψη 14.

52. Επομένως, με λίγα λόγια, μια εθνική διάταξη σύμφωνα με την οποία παύει να καταβάλλεται στις ανήλικες προς εργασία χήρες η σύνταξη που προβλέπεται για τον κίνδυνο αυτό και τους χορηγείται σύνταξη χηρείας, αντιβαίνει προς το άρθρο 4, παράγραφος 1, της οδηγίας, εφόσον η παύση αυτή είναι αυτόματη, η οποία δεν ισχύει για τους άνδρες και συνεπάγεται μείωση του εισοδήματος. Αντιθέτως, δεν μπορεί να συντρέχει παραβίαση της αρχής της ίσης μεταχειρίσεως, όταν η μετάβαση από το ένα καθεστώς στο άλλο απορρέει από την επιλογή στην οποία προβαίνει η δικαιούχος, αφού της έχουν παρασχεθεί, από τον οργανισμό που καλύπτει τον κίνδυνο, σαφείς και ακριβείς πληροφορίες σχετικά με τις συνέπειες που έχει η μετάβαση αυτή για το παρόν και για το μέλλον, ιδίως σε περίπτωση ενδεχόμενης επιδεινώσεως της ανικανότητας προς εργασία.

53. Στην περίπτωση που η αλλαγή καθεστώτος γίνεται αυτομάτως, επιτρέπει το κοινοτικό δίκαιο στον εθνικό δικαστή να αφήσει τη διάταξη περί απαγορεύσεως της σωρεύσεως ανεφάρμοστη ή να την ερμηνεύσει ως κανόνα συμψηφιστικού χαρακτήρα;

54. Στο σημείο αυτό υπενθυμίζω την απόφασή σας στην υπόθεση *Simmenthal*⁴¹:

«(...) ο εθνικός δικαστής, στον οποίο έχει ανατεθεί, στο πλαίσιο της αρμοδιότητάς του, να εφαρμόζει τις διατάξεις του κοινοτικού δικαίου έχει την υποχρέωση να εξασφαλίζει την πλήρη αποτελεσματικότητα των κανόνων αυτών, αφήνοντας, εν ανάγκη, κυριαρχικά ανεφάρμοστη κάθε αντίθετη διάταξη της εθνικής νομοθεσίας, έστω και μεταγενέστερη, χωρίς να υποχρεούται να ζητήσει ή να αναμείνει την προηγούμενη εξαφάνισή της είτε διά της νομοθετικής οδού είτε με οποιαδήποτε άλλη συνταγματική διαδικασία»⁴².

55. Έτσι, με την απόφασή σας στην υπόθεση *Lüick*⁴³, κρίνατε ότι το άρθρο 95 της Συνθήκης αποκλείει την εφαρμογή κάθε εθνικού μέτρου που δεν συμβιβάζεται με τη διάταξη αυτή. Όσον αφορά τις συνέπειες του ασυμβιβάστου αυτού, διατυπώσατε την αρχή της

«(...) εξουσίας των εθνικών δικαστηρίων που είναι αρμόδια να εφαρμόζουν, μεταξύ των διαφόρων διαδικασιών της εσωτερικής έννομης τάξεως, εκείνες που είναι προσφορότερες για τη διασφάλιση των προσωπικών δικαιωμάτων, τα οποία απονέμει το κοινοτικό δίκαιο»⁴⁴,

για να καταλήξετε στο ακόλουθο συμπέρασμα:

«(...) όταν ένας εσωτερικός φόρος δε συμβιβάζεται με το άρθρο 95, παράγραφος 1, παρά μόνον πέραν ορισμένου ποσού, επαπόκειται στο εθνικό δικαστήριο να κρίνει, κατά τους κανόνες του εθνικού του δικαίου, αν η παρανομία αυτή θίγει τον φόρο στο σύνολό του ή μόνο καθόσον υπερβαίνει το εν λόγω ποσό»⁴⁵.

56. Οι συνέπειες που απορρέουν, στο πλαίσιο της εθνικής έννομης τάξης, από την υποχρέωση να εξασφαλιστεί η πλήρης αποτελεσματικότητα των κοινοτικών κανόνων εμπίστουν στην αποκλειστική αρμοδιότητα του εθνικού δικαστή.

57. Το κοινοτικό δίκαιο δεν επιβάλλει τη σώρευση των παροχών και, συνεπώς, η ερμηνεία μιας διατάξεως περί απαγορεύ-

41 — Απόφαση της 9ης Μαρτίου 1978, 106/77 (Συλλογή τόμος 1978, σ. 239).

42 — Σκέψη 24.

43 — Απόφαση της 4ης Απριλίου 1968, 34/67 (Συλλογή τόμος 1965-1968, σ. 763).

44 — Σκεπτικό, σελίδα 765.

45 — Σκεπτικό σελίδα 764.

σεως της σωρεύσεως όπως εκείνη του άρθρου 32, παράγραφος 1, initio και υπό στοιχείο b, από τα εθνικά δικαστήρια, των οποίων η εξουσία εκτιμήσεως είναι συναφώς κυριαρχική υπό την επιφύλαξη των ενδίκων μέσων του εσωτερικού δικαίου, ως κανόνα με συμψηφιστικό χαρακτήρα δεν αντιβαίνει προς το κοινοτικό δίκαιο, εφόσον επιτρέπεται από το εθνικό δίκαιο και η ερμηνεία αυτή είναι πρόσφορη να διασφαλίσει την ίση μεταχείριση.

58. Πρέπει να σημειωθεί συναφώς ότι το σύστημα των Κάτω Χωρών αποβλέπει, με τη θέσπιση της εν λόγω διατάξεως περί απαγορεύσεως της σωρεύσεως, στη χορήγηση ενός κατωτάτου κοινωνικού εισοδήματος προερχομένου από μη επαγγελματική πηγή.

61. Προτείνω, επομένως, στο Δικαστήριο να αποφανθεί ως εξής:

«1) Δεν αντιβαίνει προς το κοινοτικό δίκαιο η εκ μέρους του εθνικού δικαστηρίου ερμηνεία του άρθρου 26 του Διεθνούς Συμφώνου για τα Αστικά και Πολιτικά Δικαιώματα, της 19ης Φεβρουαρίου 1966, υπό την έννοια ότι το άρθρο αυτό επιβάλλει από τις 23 Δεκεμβρίου 1984 την ίση μεταχείριση μεταξύ ανδρών και γυναικών στον τομέα των παροχών προς επιζώντες, στο μέτρο που ο τομέας αυτός εκφεύγει του πεδίου εφαρμογής της οδηγίας 79/7/ΕΟΚ του Συμβουλίου, της 19ης Δεκεμβρίου 1978, και υπό την επιφύλαξη ότι η ερμηνεία αυτή δεν αντιβαίνει ούτε προς τη Συνθήκη ούτε προς το παράγωγο δίκαιο.

2) Δεν αντιβαίνει προς το άρθρο 4, παράγραφος 1, της οδηγίας 79/7/ΕΟΚ ένας κανόνας του εθνικού δικαίου σύμφωνα με τον οποίο παύει η καταβολή στις ανίκανες προς εργασία χήρες της συντάξεως που προβλέπεται για τον κίνδυνο αυτό και τους χορηγείται σύνταξη χηρείας, εφόσον αυτή η παύση

59. Όπως αποφανθήκατε στην υπόθεση Επιτροπή κατά Βελγίου⁴⁶,

«πρέπει να παρατηρηθεί ότι η χορήγηση αυτού του εισοδήματος αποτελεί αναπόσπαστο μέρος της κοινωνικής πολιτικής των κρατών μελών»⁴⁷.

60. Ομοίως, με την απόφασή σας στην υπόθεση Teuling⁴⁸, δεχθήκατε ότι

«μιά τέτοια εγγύηση (ενός κατωτάτου ορίου διαβίωσης) παρεχόμενη από τα κράτη μέλη στους δικαιούχους, που διαφορετικά θα ήταν άποροι, αποτελεί αναπόσπαστο τμήμα της κοινωνικής πολιτικής των κρατών μελών»⁴⁹.

46 — Απόφαση της 7ης Μαΐου 1991 C-229/89 (Συλλογή 1991, σ. I-2205).

47 — Σκέψη 21.

48 — Απόφαση της 11ης Ιουνίου 1987, 30/85 (Συλλογή 1987, σ. 2497).

49 — Σκέψη 16.

καταβολής είναι αυτόματη, δεν έχει εφαρμογή στους χήρους που λαμβάνουν σύνταξη ανικανότητας και έχει ή μπορεί να έχει ως συνέπεια τη μείωση του εισοδήματος. Αντιθέτως, δεν υπάρχει δυσμενής διάκριση βασιζόμενη στο φύλο κατά την έννοια αυτής της διατάξεως του κοινοτικού δικαίου, όταν η μετάβαση από το ένα καθεστώς στο άλλο εναπόκειται στην ελεύθερη επιλογή του δικαιούχου, στην οποία αυτός προβαίνει αφού έχει λάβει από τον ασφαλιστικό οργανισμό σαφείς και ακριβείς πληροφορίες σχετικά με τις συνέπειες της μεταβάσεως αυτής για το παρόν και για το μέλλον, ιδίως σε περίπτωση ενδεχόμενης επιδεινώσεως της ανικανότητας προς εργασία.

- 3) Ο εθνικός δικαστής στον οποίο έχει ανατεθεί η εφαρμογή, στο πλαίσιο της αρμοδιότητάς του, των διατάξεων της οδηγίας 79/7/ΕΟΚ, έχει την υποχρέωση, εντός του πεδίου εφαρμογής της οδηγίας αυτής, να διασφαλίζει την πλήρη αποτελεσματικότητα της αρχής της ίσης μεταχειρίσεως, την οποία η οδηγία θέτει προοδευτικά σε εφαρμογή, αφήνοντας, εν ανάγκη, ανεφάρμοστο τυχόν κανόνα του εθνικού δικαίου που αντιβαίνει προς αυτήν. Καμία διάταξη του κοινοτικού δικαίου δεν κωλύει την απαγόρευση από κανόνα του εθνικού δικαίου της σωρεύσεως δύο παροχών, που σκοπούν η καθεμιά την εξασφάλιση στον δικαιούχο ενός κατώτατου κοινωνικού εισοδήματος προερχομένου από άλλη πηγή πλην του επαγγέλματος.»